

Rialakläderna – trasor eller kulturföremål?

HÅKAN LIBY

Det var till en början ingen självklarhet att de slitna, smutsiga och stundom fragmentariska plaggen från gården Vargsättra, skulle förvärfvas som föremål till Upplandsmuseets samlingar i slutet av 1970-talet. Var detta material överhuvudtaget möjligt att förvara? Hur nödvändigt var det med rengöring och konservering? Skulle plaggen vara utställningsbara i framtiden?

Men tämligen snart, när plaggen sorterats och närmare granskats gick det att konstatera samlingens unika karaktär. Här gavs möjligheter att studera helheter och sammanhang, textil produktion, hushållsekonomi, slöjd och hantverk, mötet mellan tradition och mode samt klädplaggens livslängd och successiva degradering från prestigefyllda festplagg till lappade arbetskläder.

Hur hade då den stora samlingen kommit till? Jo, på en gammal släktgård med utrymme på vindsbjälklaget i ett

äldre hus, hade avlagda kläder och skor i mängd slängts upp, sannolikt under ett drygt sekel. Om förklaringen helt enkelt var oviljan att kasta något eller att man såg textilierna som isoleringsmaterial, får vi aldrig veta. När textilyndet blev känt och tillgängligt för närmare undersökning, kan man tala om något så ovanligt som dräkthistoria i kulturlager.

Gården och människorna

Gården Vargsättra i Riala socken ligger ett par mil sydväst om Norrtälje. Socken som ingår i Åkers skeppslag, har beskrivits som ett "temligen bergkulligt och backigt, skogvuxet land, beläget på och emellan landthöjder, med ej obetydliga kärr... och många sjöar med hufvudsakligen östligt utlopp"¹. Jordbruket var helt dominerande i bygden, år 1850 levde 890 personer i socknen och merparten av

Knäbyxor av haloylletyg. Plagget har lappats och lagats för att så länge som möjligt duga som arbetsplagg. UM23251. Foto Olle Norling.

dessa hade sin utkomst av jordbruk och boskapsskötsel.

Frälsehemmanet Vargsättra, ¼ mantal, tillhörde godset Östanå fram till 1754 då bonden Anders Mattsson och hans hustru Sara Jöransdotter bytte till sig gården och flyttade dit. De nya ägarna och deras efterkommande brukade sedan gården i knappt 200 år då Vargsättra 1952 såldes utom släkten.

På 1860-talet byggde gårdens dåvarande ägare Matts Ersson och hans hustru Anna Brita Andersdotter en ny "storbyggning" i två våningar, på platsen där den tidigare stått.

Museers insamlingsprinciper

Kulturhistoriska museer har i decennier samlat textilier, inte minst kläder, efter principen hela och rena. Estetiskt tilltalande plagg, i stor utsträckning för fest och högtid, har valts i första hand. Artur Hazelius, Nordiska museets grundare och den museiman som präglat en generell insamlingspolicy, formulerade vissa principer mycket konkret när han instruerade sina "skaffare". Dessa skulle söka hitta fullständiga dräkter, med felfria och synbarligen nya plagg. Om det inte gick skulle skaffaren låta nytillverka plagg efter äldsta mönster på orten och om det fanns flera alternativ att välja mellan, skulle det plagg som var mest "egendommeligt" prioriteras (1873).²

Artur Hazelius och hans medarbetare skulle knappast ha funderat över rialaklädernas representativitet och kulturhistoriska värde. Upplandsmuseet gjorde emellertid en annan bedömning, 100 år senare, vilket är ett gott exempel på helt andra förvärvsprinciper.

När vi studerar samlingen idag är det mycket viktigt att komma ihåg att det enorma slitaget och den nästan ofattbara omfattning som lappning och lagning har, inte är tecken på misär eller fattigdom. Nej, här möter vi på ett mycket påtagligt och berörande sätt gamla hushållningsprinciper och bondesamhällets syn på bruk och återbruk – om och om igen. Rialakläderna ger betraktaren direktkontakt med verkligheten på ett sätt som våra museer sällan lyckats dokumentera i dräkt- och textilsamlingarna.

Varje klädesplagg som kastats upp på vindsbjälklaget istället för att brännas, tycks ha tjänat ut så långt det överhuvudtaget varit möjligt. Ett enda par byxors långa vandring från nyskick i tidens modestil, via successiv degradering under en längre period, till grovarbetsplagg som lagats med lappar från andra slitna klädesplagg in i det sista, förmedlar närhet och detaljinformation som är sällsynt i dräkthistoriska sammanhang.

Det är just därför kläderna från Vargsättra, som verkligen berättar allt om plaggens hela historia, från början till slut, har ett så stort kulturhistoriskt värde.

Mössa av bomullstyg för flicka. Mössan har nackstycke och sidstyckena täcker öronen och knyts med band under hakan. UM23267 Foto Olle Norling.

Samlingens omfattning

Kläderna i samlingen kan stil- och modemässigt knytas till en sammanhängande period från 1700-talets andra hälft och drygt hundra år framåt. Det betyder att kläderna också speglar hur några avläsbara stilar kommit och gått samt inte

minst tolkats. Här finns drag av rokoko, empire, biedermeier, nyrokoko och det sena 1800-talets stilblandningar. Den största delen av samlingen härrör dock från 1800-talets mitt.

De drygt 300 klädesplaggen och plaggfragmenten belyser det mesta i klädväg som använts av folket på en

bondgård. Här finns kläder för både män och kvinnor och framför allt, här finns barnkläder för barn i olika åldrar. Till detta kommer en stor samling skor, ca 50 stycken, både par och udda, som på motsvarande sätt belyser skomodets förändring genom drygt hundra år.

Livstyckskjolar, tröjor och förkläden

Klänningen med sammanhängande kjol och liv, som blev ett allt vanligare modeplagg under 1800-talets gång, har inte lämnat några ansevärd spår i samlingen. Här finns visserligen ett par klänningsärmar och ett vackert klänningsliv i smårutigt bomullstygg med moderiktig får-bogsärm, men i övrigt tycks inte klänningarna ha slitits ut som vardagskläder utan gått något annat öde till mötes.

Det är istället en annan plaggtyp som helt dominerar bland de kvinnliga överplaggen – livstyckskjolarna med ärmlöst liv och fastsydd kjol. Här finns ett stort antal liv med kjolar eller kjolrester, det var ju enkelt att återbruka det obeskurna kjoltyget medan livstycket inte kunde användas på så många andra sätt. Livstycks-kjolarna är sydda av halvylletyg, med linvarp och inslag av hemspunnet ullgarn. Enligt tidens mode är tygerna smalrandiga i ganska mörka, dämpade färger. Ibland har två trådar i olika färger tvinnats och använts som effekt i inslaget.

Det är i början av 1800-talet, under empiren, som livstyckskjolen dyker upp i

bondemiljö för att sedan förändras något i modellen och försvinna under 1800-talets andra hälft. Denna utveckling är också tydlig i samlingen, vi kan följa livstyckskjolarnas förändring och anpassning till modet under några decennier innan de blir omoderna och ersätts av andra plagg.

Här finns också ett antal kvinnotröjor och rester av tröjor i halvylletyg, fårskinn och kläde, från flera olika epoker. De äldsta har drag av rokoko med skört i ryggen medan en betydligt yngre, svart klädes-tröja har rund, nedliggande krage och får-bogsärm.

Förkläden saknas inte heller i samlingen. Även om det mesta av tyget tagits tillvara för annan användning så har linningar och en bit av förklädet blivit kvar. Halvylletyg i smala randningar dominerar men rester finns också av förklädestyg i linne och köpt kattun med rosor på svart botten.

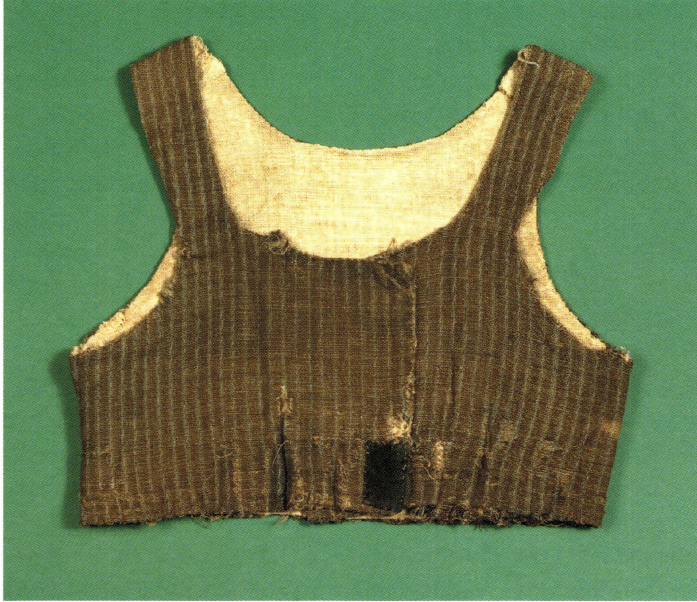
I mängden av kläder som undersökts, har det mesta som ingick i kvinnornas klädförråd under den aktuella perioden påträffats i någon form. Det enda undantaget är linneplagg, det vill säga särkar och överdelar av linne eller bomull, som av någon anledning saknas helt.

Byxor, västar och tröjor

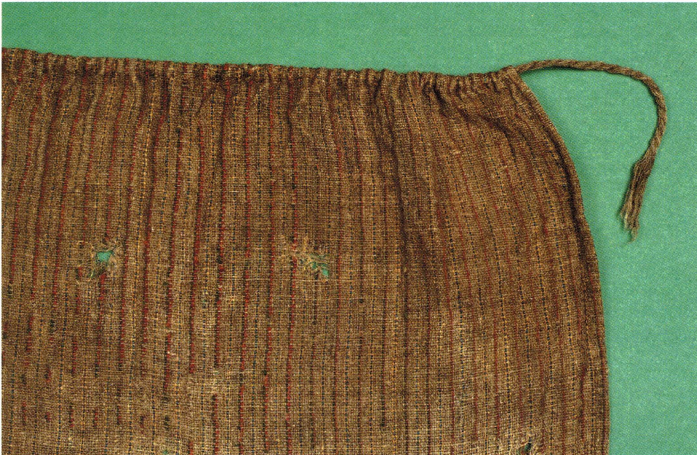
Byxmodets växlingar går också att avläsa bland mer eller mindre fullständiga plagg och fragment. Hela 16 par byxor går att identifiera. Här finns såväl knäbyxor som

Livstycks skjol av halvylletyg präglad av nyrokostilen. 1800-talets mitt eller andra hälft. UM23239 Foto Olle Norling.

*Liv till livstyggskjol av halvylletyg. 1800-talets första hälft. UM23242
Foto Olle Norling.*

*Förkläde av halvylletyg. Upp till har förklädet dragsko med snodd som
knyts runt midjan. UM23256 Foto Olle Norling.*

långbyxor i olika modeller. Mest överraskande är ändå byxygernas mångfald. Flera par byxor är sydda av vitt, hemvävt hellinne i kypertbindning, andra i natursvart halvylletyg. Ett par knäbyxor med bred lucka är sydda av ett randigt ylletyg med grön botten.

De långa linnebyxorna är höga i livet och har burits med hängslen. Glädjande nog har även hängslen sparats, bland annat ett brett, färgglatt hemvävt hängselband.

Ett par dussin västar i alla tänkbara modeller och material hade också lagts upp på vindsbjälklaget. Alla västar har linnetyg i ryggstycket vilket tyder på att de burits tillsammans med en tröja enligt modet under större delen av 1800-talet. De enklaste västarna är sydda av enfärgat eller randigt halvylletyg men här finns också västar för högtidsbruk med silkesinslag som glänsar effektivt i yllet. Kragmodellerna varierar med modeväxlingarna – ståndkrage, nedliggande krage, nedliggande krage och slag och schalkrage.

En manströja av hemvävt, valkat halvylletyg har påtagliga stildrag från 1800-talets mitt med nedliggande krage och slag samt färbogsärm. Det är inte svårt att förstå hur elegant den en gång varit i kombination med långa byxor, väst och hög hatt.

I likhet med bristen på särkar och överdelar bland kvinnokläderna, saknas även männens linneplagg, skjortorna, med undantag för en bevarad pojkskjorta.

Barnkläder

Barnkläderna kan sägas vara den kategori plagg i samlingen som tillför uppländsk dräkthistoria ny och särskilt viktig kunskap. Här finns koltar som bibehållit en ålderdomlig modell långt fram i tiden men också enstaka barnplagg som tydligt visar att även mycket små barn fick ta del av modets alla finesser, utan förenklingar.

Skor och strumpor

Alla bevarade skor, udda och par, är just på grund av mångfalden, av mycket stort intresse. Förvånansvärt ålderdomliga typer av kvinnoskor är representerade och det är svårt att avgöra om gamla modeller levtt kvar långt fram i tiden eller om några skor är väsentligt mycket äldre än materialet i övrigt.

Ett tjugotal strumpor och strumprester kompletterar inte bara bilden av klädedräkten utan också kunskapen om kvinnornas textila hemslöjd. Strumpstickning har sysselsatt kvinnorna så fort tillfälle gavs om inte händerna var upptagna av andra arbetsuppgifter. Såväl långa knästrumpor som strumpor med kort skaft har brukats på gården. Strumporna håller sig inom en begränsad färgskala, vita eller blå och både ull-, lin- och bomullsgarn har använts. De flesta strumporna är stickade med intagningar vid tån vilket innebär att man gjort skillnad på höger respektive vänster strumpa.

Livestyckskjol för flicka. Livet har snörhål längs kanterna framtill. Kjolen är matelasserad och lagad med tryckta bomullstyger. UM23244 Foto Olle Norling.

Rialakläderna i ett dräkthistoriskt sammanhang

Vilka slutsatser är det då möjligt att dra med utgångspunkt från den stora mängden klädesplagg från Vargsättra? Ett problem har antytts redan inledningsvis; är detta bara en del av det totala klädförrådet på gården och i så fall hur stor? De riktigt fina statusplaggen saknas helt liksom vissa plaggtypen, till exempel linneplaggen. Bouppteckningsmaterialet stärker detta antagandet.

Vargsättraplaggen tyder inte på någon lokalt särpräglad dräkttradition i likhet med den vi finner i folkdräktsområdet Vaddö-Häverö. Tvärtom, här har modets växlingar satt tydliga spår, även om de hemproducerade materialen i huvudsak dikterat villkoren. Kläderna är framför allt präglade av tiden och inte av bygden. Samspelet mellan den traditionella materialförsörjningen och samtidens modetrender skapar en speciell karaktär som bäst kan beskrivas som ett *folkligt mode*.³

Sannolikt är det så att kläderna från Vargsättra representerar den konkreta vardag som vi vet så litet om i övriga Uppland, för att inte säga landet i sin helhet. Bilden skall kompletteras med de många "finplagg" som i ett tidigare skede i viss omfattning samlats in till andra museer och hembygdsgårdar.

Noter

- ¹ Tham, Wilhelm, 1850: s. 15.
- ² Hazelius, 1973. s. 3 f.
- ³ Liby, 1997. s. 56.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Upplandsmuseet: Klädesplagg från Vargsättra, Riala socken och kataloguppgifter.

Tryckta källor

- Dahlin, Ingrid, 1933: Om kvinnodräkten särskilt i sydvästra Uppland vid 1800-talets mitt. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 43. Uppsala.
- Hazelius, Artur, 1873: Några anvisningar vid samlandet af folkdräkter och bohag m.m. *Skandinavisk-etnografisk samling i hufvudstaden*. Stockholm.
- Hazelius-Berg, Gunnel, 1974: Arbetsdräkt. *Folklig dräkt*. Lund.
- Liby, Håkan, 1997: *Kläderna gör upplänningen. Folkligt mode – tradition och trender*.
- Liby, Håkan, 2002: Skodon – status, mode och funktion. *Årsboken Uppland 2002*.
- Nylén, Anna-Maja, 1971: *Folkdräkter*. Lund.
- Tham, Wilhelm, 1850: *Beskrifning öfver Stockholms län*.

Håkan Liby är landsantikvarie och chef för Upplandsmuseet.